

Ko e lahi ange 'etau fakalaululoto ki he mahu'inga 'o e sākalamēniti, ko 'ene toe toputapu mo mahu'inga mālie ange ia kiate kitautolú. Ko e me'a 'eni na'e vahevahe 'e ha tamai ta'u 96 'i he taimi na'e fehu'i ange ai hono fohá, "E Tangata'eiki, ko e hā e 'uhinga 'okú ke 'alu ai ki he lotú? 'Oku po'uli ho fofongá, 'ikai lava 'o fanongo, pea 'oku faingata'a ke ke 'alu holo. Ko e hā e 'uhinga 'okú ke 'alu ai ki he lotú?" Na'e tali ange 'e he tamaí, "Ko e sākalamēniti. 'Oku ou 'alu ke ma'u 'a e sākalamēniti."

Fakatauange ke tau ha'u ki he houalotu sākalamēniti kuo tau mateuteu ki ha "a'usia fakalaumālie mo'oni, ha feohi'anga mā'oni'oni, mo ha fakafou'ou ma'a hotau laumālié."¹⁸

'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'etau Tamai Hēvaní pea mo hotau Fakamo'uí. 'Oku ou hounga'ia 'i he faingamālie 'oku 'omi 'e he sākalamēniti ke tau ongo'i 'Ena 'ofá pea mo 'inasi ai 'i he Laumālié. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* (1997), 283.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
3. Henry B. Eyring, "That We May Be One," *Ensign*, May 1998, 67.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
5. Liliu 'e Siosefa Sāmitáá, Mātiu 26:22 (in Mātiu 26:26, futinoutic, pea 'i he Bible appendix).
6. Liliu 'a Siosefa Sāmita, Mātiu 26:24 ('i he Bible appendix); vakai foki, Mātiu 26:26–28; Ma'ake 14:22–24; Luke 22:15–20.
7. Vakai 3 Nifai 18:7, 11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:75.
8. Vakai "Te u Tauhi Fēfē Nai 'Eku Fuakava ke Manatu Ma'u ai Pē ki he Fakamo'uí?" *Ha'u, 'o Muimui 'ate Au tohi lēsoni 'a e Lautohi Faka-Sāpaté; lds.org/youth/learn/ss/ordinances-covenants/remember; Tu'u Ma'u 'i he Tuí: Ko ha Huluhulu ki he Ongongoleléi* (2004), 177–78.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
10. Sione 14:15.
11. Melvin J. Ballard, 'i he Melvin R. Ballard, *Melvin J. Ballard: Crusader for Righteousness* (1966), 132–33.
12. Sione 6:48.
13. Sione 4:10.
14. 3 Nifai 20:8–9.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
16. 3 Nifai 9:14.
17. 'Oku ou fakamālō kia Ann Madsen koe'uhi ko 'ene ngaahi fakakaukau ki he tefito'i mo'oni ko 'eni.
18. Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant*, 283.

Fai 'e 'Eletā Chi Hong (Sam) Wong
'O e Kau Fitungofulú

Uouangataha 'i he Fakahaofi

Kuo pau ke tau ngāue fakataha 'i he uouangataha mo e ma'uma'uluta kae lava ke tau tokoni ki he Fakamo'uí. 'Oku mahu'inga 'a e tokotaha kotoa pē, 'a e tu'unga mo e lakanga kotoa pē.

'Oku tau fa'a fanongo ki he pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Ala atu 'o fakahaofi."¹ 'Oku ou manatu ki ha talanoa 'i he Fuakava Fo'ou. Ko ha fakatātā mahino ia 'o e founga 'e lava ke ngāue fakataha ai 'a e kāingalotú mo e kau faifekau 'i he uouangataha 'o fakafou 'i he ngaahi fakataha alēlea fakauōti ke nau ala atu 'o fai 'a e fakahaofi. 'Oku ma'u e talanoa 'i he Ma'ake 2:1–5. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mahino taha ange pē 'a e ngaahi a'usia na'e faka'aonga 'i e Sisū ke ako'i mai 'aki ha ngaahi tokāteline pe tefito'i mo'oni te ne ue'i fakalaumālie

kitautolu pe faingofua ki he mahinó.

Ko e taha 'o e kakai he talanoá ni ko ha tangata na'e mahaki tete, 'a ia ko ha taha na'e 'ikai lava ke si'i ngaue holo kae 'oua kuo tokoni 'i e ha taha. Na'e pau ke nofo pē 'a e tangatá 'i hono 'apí, 'o tatali ki ha tokoni.

Mahalo 'e anga peheni ia he 'ahó ni. Na'e 'i ai ha kakai 'e toko fā ne nau ō ke fakahoko ha ngāue ne vahe ange 'e he'enua pīsopé ke 'a'ahi ki hono 'apí, ki ha tangata na'e mahaki tete. 'Oku lava ke u fakakaukauloto atu ko e tokotaha mei he Fine'ofá, tokotaha mei he kōlomu kaumātu'a, tokotaha mei he Lakanga Taula'eiki

Faka-‘Ēloné pea fakamuimuitahá ko ha faifekau taimi kakato. ‘I he fakataha alēlea fakauooti fakamuimuí, hili ha’anau talatalaifale fekau’aki mo e ngaahi fie ma’u ‘i he uōtí, na’e vahe leva ‘e he pīsopé ‘a e ngaahi ngāue “fakahaofi.” Na’e vahe ‘a e toko fā ko ‘ení ke nau tokoni ki he tangata mahaki teté. Na’e ‘ikai ke nau tatali ke ne si’i ha’u ‘iate ia pē ki he lotú. Na’a nau ‘alu ki hono ‘apí ‘o ‘a’ahi kiate ia. Na’a nau ō ‘o fekumi kiate ia. Na’e ‘omi ‘a e tangatá kia Sīsū.

“Pea na’e ‘omi ‘e kinautolu kiate ia ‘a e tokotaha na’e mahaki tete, ‘a ia na’e fata ‘e he toko fā” (Ma’ake 2:3).

Ka na’e fu’u ‘efi’efi ‘a e lokí. Na’e ‘ikai ke nau lava ‘o hao mai he matapaá. ‘Oku ou tui ne nau feinga mālohi ka na’e ‘ikai lava. Na’e ‘ikai hoko e me’a kotoa ‘o hangē ko e palaní. Na’e ‘i ai ha ngaahi tūkia’anga ‘i honau hala ki he “fakahaofi.” Ka na’e ‘ikai ke nau fo’i. Na’e ‘ikai ke nau li’aki e tangata mahaki teté ‘i he matapaá. Ne nau talatalaifale fakataha ki he me’a ke faí—‘a e founga ‘e lava ke nau ‘omi ai e tangatá kia Sīsū Kalaisi ke fakamo’uí. Ne nau ngāue ke tokoni kia Sīsū Kalaisi ‘i hono fakamo’uí ‘o e ngaahi laumālie, pea na’e ‘ikai ke nau teitei fakapiko’ia ai. Ne nau fa’ufa’u ha palani—na’e ‘ikai faingofua ka ne nau ngāue’i.

“Pea ‘i he ‘ikai te nau fa’a hao ‘o ofi kiate ia koe’uhi ko e kakaí, na’a nau tatala ‘a e ‘ato ‘o e fale na’e ‘i ai iá: pea

kuo hae’i ia, na’a nau tukutuku hifo ‘a e mohenga na’e tokoto ai ‘a e mahaki teté” (Ma’ake 2:4).

Ne nau ‘ohake ia ki he ‘ató. Tau pehē pē na’e ‘ikai ha sitepu ‘i tu’a ke nau kaka ai, ko ia na’e tuai ‘enau feinga kotoa ki he ‘ató. Mahalo na’e peheni ia: na’e ‘uluaki kaka ‘a e talavou mei hono uōtí ki he ‘ató. Koe’uhí na’e kei si’i mo ivi lahi, pau pē na’e ‘ikai faingata’a ke ne fai ia. Pau pē na’e feinga mālohi hake hono kaungā faiako faka’api mei he kōlomu kaumātu’á, mo e faifekau taimi kakato tupu lahi mo mālohí. Pau pē na’e fakamanatu ange ‘e he fefine mei he Fine’ofá ke nau tokanga mo ne lea fakalotolahi’i kinautolu. Ne hae leva e ‘ató ‘e he kau tangatá kae tokoni e fefinē ke fakafiemālie ‘i ‘a e tangata ne si’i tatali ke fakamo’uí—ke ne lava ‘o ngāue holo ‘iate ia pē.

‘Oku fie ma’u ke ngāue fakataha e tokotaha kotoa ‘i he ngāue faifakamo’uí ko ‘ení. ‘I he momeniti mahu’inga tahá, ‘e fie ma’u ke fai ha feongoongoi lelei ke tukutukuhifo ai e tangata mahaki teté mei he ‘ató. Na’e pau ke ngāue fakataha e toko faá ni ‘i he uouangataha mo e ma’uma’uluta. Na’e pau ke ‘oua na’a ‘i ai ha feke’ike’i ‘iate kinautolu. Na’e pau ke nau tukutukuhifo māmalie e tangata mahaki teté. Kapau ‘e tukuange vave’i ‘e ha taha e maeá, ‘e tō e tangata mahaki teté mei he mohengá. Na’e ‘ikai lava ke ne piki ma’u ‘iate ia pē he na’e vaivai hono sinó.

Kuo pau ke tau ngāue fakataha ‘i he uouangataha mo e ma’uma’uluta kae lava ke tau tokoni ki he Fakamo’uí. ‘Oku mahu’inga ‘a e tokotaha kotoa pē, tu’unga mo e lakanga kotoa pē. Kuo pau ke tau faaitaha ‘i hotau ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Faifai pea fakatokoto hifo e tangata mahaki teté ‘i mu’a ‘ia Sīsū. “Pea kuo mamata ‘a Sīsū ki he’enua tuí pea pehē ‘e ia ki he mahaki teté, Foha, kuo fakamolemole ho’o ngaahi angahalá” (Ma’ake 2:5). Na’e fakahaa’i ‘e Sīsū ha ‘alo’ofa kiate ia peá ne fakamo’ui ia—fakatu’asino mo fakalaumālie foki: “Foha, kuo fakamolemole ‘i ho’o ngaahi angahalá.” ‘Ikai ko ha me’a faka’ofa’ofa ia? ‘Ikai te tau loto ke hoko mai ia kiate kinautolu kotoa? Te u loto au ki ai.

‘Oku tau ‘ilo’i nai ha taha ‘i he’etau mo’uí ‘oku puke fakalaumālie, ha taha ‘oku ‘ikai lava ke ne foki mai ‘iate ia pē ki he Siasí? ‘E lava pē ko ha taha ia ‘o ‘etau fānaú, mātu’á, malí pe kaungāme’á.

Koe’uhí ko e tokolahi ange e kau faifekau taimi kakato ‘i he ngaahi ‘iuniti ‘o e Siasí, ‘e fakapotopoto ai ki he pīsopé mo e palesiteni fakakoló ke na faka’aonga’i lelei ange ‘ena ngaahi fakataha alēlea ‘i he uōtí mo e koló. ‘E lava ke fakaafe’i ‘e he pīsopé ‘a e mēmipa takitaha ‘o e fakataha alēlea fakauōtí ke ne ‘omi ha hingoa ‘o ha kakai ‘oku fie ma’u tokoni. ‘E talatalaifale fakataha ‘a e kau mēmipa ‘o e fakatahá ki he founga lelei taha te nau ala

tokoni aí. 'E fakafanongo tokanga 'a e pīsope ki he ngaahi fakakaukau peá ne vahe leva 'a e ngāue ke fai.

'Oku hoko e kau faifekau taimi kato ko ha ma'u'anga tokoni ma'ongo'onga 'i he ngaahi ngāue faifakamo'ui ko 'eni. 'Oku nau kei talavou mo ivi lahi. 'Oku nau fie ma'u ha lisi 'o ha kakai tukupau ke nau ngāue ki ai. 'Oku nau fiefa he ngāue fakataha mo e kāingalotu 'o e uōtí. 'Oku nau 'ilo'i ko ha faingamālie ma'ongo'onga 'eni ke nau fai ai 'a e kumí. 'Oku tukutaha honau taimí ki hono langa e pule'anga 'o e 'Eikí. 'Oku 'i ai ha'anau fakamo'oni mālohi te nau hoko 'o anga fakakalaisi ange 'i he'enuau kau atu ki he ngāue faifakamo'ui ko 'eni.

Faka'osí, 'oku ou fie vahevahe atu ha taha 'o e ngaahi koloa fufú 'i he talanoa fakafolofola ko 'eni. 'Oku hā ia 'i he veesi 5: "I he mamata 'a Sīsū *ki he'enuau tuí*" (tānaki atu e fakamamafā). Ne te'eki ai ke u fakatokanga 'i 'eni kimu'a—*ki he'enuau tuí*. 'E tokoni hono fakataha 'i 'etau tuí ke lelei ai 'a e ni'ihī kehé.

Ko hai e kakai na'e folofola ki ai 'a Sīsū? Lava pē ke kau ai 'a e toko fā ne nau fua e tangata mahaki teté, tangata mahaki teté, kakai ne lotua iá mo kinautolu kotoa ne 'i ai 'o fakafanongo ki he malanga 'a Sīsū mo nau fiefa loto pē he mana 'e hokó. 'E lava ke kau ki ai 'a e malí, mātu'á, foha pe 'ofefine, faifekau, palesiteni kōlomú, palesiteni Fine'ofá, pīsope pe kungāme'a mei ha feitu'u mama'o. 'Oku totonu ke tau femo'uekina ma'u pē 'i he fekumi ke fakahaofi 'a kinautolu 'oku faingata 'a iá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisí ko e 'Otuá Ia 'o e ngaahi mana. 'Oku 'ofeina kitautolu kotoa 'e Sīsū Kalaisi pea 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke fakahaofi mo fakamo'ui, fakaesino mo fakalaumālie fakatou'osi. 'I he'etau tokoni kiate Ia 'i Hono misiona ko e fakahaofi e ngaahi laumālie, 'e fakahaofi foki ai mo kitautolu. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa mā'oni'oni 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki ha sippinga, vakai ki he Thomas S. Monson, "Ko Hotau Fatongia ke Fakahaofi," *Liahona*, Oct. 2013, 5.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tau'atāina 'o Ta'engata, ke Fili Ma'anautolu

Ko e finangalo ia e 'Otuá ke tau hoko 'o tau'atāina pea malava ke tau a'usia 'a e me'a kotoa te tau malava fakaesino mo fakalaumālie.

'Oku kau he tulama 'a Viliami Seikisipia ko e *The Life of King Henry V* ha me'a ne hoko 'i ha pō 'e taha 'i ha 'apitanga fakakautau 'Ingilani 'i 'Akinikooti kimu'a pea nau tau mo e kau tau Falaniseé. Ne hā'ele atu 'a e Tu'i ko Henelí 'i he lotolotonga 'o 'ene kau tau 'oku 'ikai fu'u maama pea kuó ne fakapulí 'o 'ikai ke nau 'ilo ia. Na'á ne talanoa mo kinautolu 'o feinga ke 'ilo e tu'unga loto falala 'o 'ene kau tau tokosí, pea 'i he 'ikai ke nau 'ilo iá, ne nau fakamatala loto tau'atāina. Ne nau talanoa pe ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko ki he kau tangatá he tau—ko e tu'í pe ko e sōtia takitaha.

Ne pehē 'e he Tu'i ko Henelí, "Oku ou pehē he 'ikai ha feitu'u te u toe mate fiamālie ai ka 'i he ngāue fakakautau 'a e tu'í; he 'oku totonu 'ene taumu'á."

Ne tali mai 'e Maikolo Viliami, "Ko ha fakakaukau fo'ou ia."

Ne toe pehē mai ha sōtia, "Io, pe lahi ange ia he me'a 'oku totonu ke tau 'iló; kuo fe'unga 'emau 'ilo ko e kakai kimautolu 'a e tu'í: kapau 'oku hala 'ene taumu'á, 'oku 'ikai ke mau halaia he ko 'emau talangofua pē ki he tu'í."

Ne toe tānaki atu 'e Viliami, "Kapau 'oku 'ikai lelei e taumu'á, ko e tu'í pē 'okú ne fatongia 'aki e ngaahi me'a ne hokó."

'Oku 'ikai ha ofo 'i he 'ikai tui ki ai 'a e Tu'i ko Henelí, "Oku 'i ai e fatongia 'o e taha kotoa ki he tu'í; ka 'oku takitaha fatongia 'aki 'e he taha kotoa hono laumālie pē 'o'oná."¹

'Oku 'ikai feinga 'a Seikisipia ke fakalelei 'i e fakakikihī he tala-noá, ka 'oku hokohoko atu e fakakikihī ni 'i hotau taimí 'i ha ngaahi founa kehekehe—ko hai 'okú ne fatongia 'aki e me'a 'oku hoko he'etau mo'u?

'Oku fai e fakahehema he taimi 'oku hoko ai ha koví ke tau tukuaki 'i e ni'ihī kehé pea a'u pē ki he 'Otuá. 'Oku fa'a hoko mai mo e ongo 'i 'oku 'i ai 'etau totonu ki ha me'a, pea feinga leva ha ni'ihī fakafo'ituitui pe kulupu ke hingaki e fatongia ki he'enuau lelei ki ha kakai kehe pe pule'angá. 'Oku pehē 'e ha ni'ihī 'i he me'a fakalaumālie 'oku 'ikai fie ma'u 'a e tangatá mo e fefiné ke feinga ke angatonu fakatātaha—koe'uhí 'oku 'ofa mo fakamo'ui kitautolu 'e he 'Otuá 'i he "tu'unga 'oku tau 'i aí."